

**ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СКОЄННЯ
ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ:
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ**

У статті досліджуються основні концептуальні доктринальні підходи щодо загального розуміння поняття звільнення від кримінальної відповідальності і на цій підставі, з огляду на особливості законодавчої регламентації ч. 4 ст. 401 КК України, формулюється поняття звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину проти встановленого порядку несення військової служби та виокремлюються його ознаки.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, заходи, військовий злочин.

В статье исследуются основные концептуальные доктринальные подходы, касающиеся общего понимания понятия освобождения от уголовной ответственности и на этом основании, с учетом особенностей законодательной регламентации ч. 4 ст. 401 УК Украины, формулируется понятие освобождения от уголовной ответственности за совершение преступления против установленного порядка несения воинской службы и выделяются его признаки.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, меры, военное преступление.

The article researches the main conceptual and doctrinal approaches concerning the general understanding of the concept of the release from criminal liability. According to this and specifications of the legislative regulations in Part 4 of Article 401 of the Criminal Code of Ukraine, the definition of the release from criminal responsibility for committing a crime against the established procedure of the military service is formed and its features are highlighted.

Key words: release from criminal liability, measures, war crime.

Постановка проблеми. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти порядку несення військової служби є одним із видів звільнення від кримінальної відповідальності як одного із найбільш гуманних та водночас ефективних заохочувальних засобів кримінально-правового реагування на порушення кримінально-правових заборон. В інституті звільнення від кримінальної відповідальності цей вид звільнення належить до екстраординарних видів звільнення – відмінних від традиційних загальних і спеціальних видів звільнення від такої відповідальності. Його юридичним наслідком може бути не лише припинення кримінального провадження з nereабілітуючих підстав, а ще і настання дисциплінарної відповідальності. Наявність цього екстраординарного виду звільнення в Особливій частині КК України зумовлює з'ясування того, що власне варто розуміти під звільненням від кримінальної відповідальності за вчинення військового злочину, які змістовні ознаки цього правового явища.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У юридичній літературі питання звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення військового злочину розглядалися, як правило, у більш широкому контексті дослідження інституту звільнення від кримінальної відповідальності Ю.В. Бауліним, Л.В. Головком, П.В. Хряпінським, А.М. Ященком та багатьма іншими вченими. Наукові доробки вказаних авторів, безсумнівно, містять значну кількість корисних теоретичних положень і висновків. Водночас багато питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної

відповідальності за вчинення військового злочину, залишилися без відповіді. Одним з них, власне, і є питання щодо поняття та ознак цього виду звільнення від кримінальної відповідальності. Ця обставина й зумовила вибір теми цієї публікації.

Мета статті полягає у дослідженні основних концептуальних доктринальних підходів щодо загального розуміння поняття звільнення від кримінальної відповідальності і на цій підставі, з огляду на особливості законодавчої регламентації ч. 4 ст. 401 КК України, формулювання поняття звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину проти встановленого порядку несення військової служби та виокремлення його ознак.

Виклад основного матеріалу. У доктрині кримінального права питання, пов'язане із визначенням звільнення від кримінальної відповідальності, було і натеper залишається дискусійним. Різного роду еkleктичні точки зору щодо розуміння цього унікального кримінально-правового явища яскраво репрезентовані у низці фундаментальних праць вітчизняних і зарубіжних науковців [10, с. 270–281]. У своїй сукупності окремі з них становлять нині певні концептуальні доктринальні підходи щодо визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, більшість сучасних учених і практиків поділяється позиція, згідно з якою звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка скоїла злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [10, с. 282; 13]. Водночас, на думку Л. В. Головка та деяких інших зарубіжних дослідників, концепція звільнення від кримінальної відповідальності полягає в іншому. На їхню думку, звільнення від кримінальної відповідальності являє собою звільнення від кримінального переслідування [4, с. 336–342; 6, с. 20]. Своєю чергою окремі вітчизняні науковці послідовно відстоюють іншу позицію. Обґрунтовуючи її, вони зазначають, що звільнення від кримінальної відповідальності свідчить про позбавлення реально-існуючих обтяжень, вже покладених на суб'єкта чинним обвинувальним вироком. У зв'язку з цим те, що назване у чинному кримінальному законодавстві України звільненням від кримінальної відповідальності насправді не є таким, адже відповідальність у випадках, передбачених розділом IX КК України та іншими його положеннями, ще не визначена, тому і звільняти суб'єкта немає від чого. Тут можна говорити лише про звільнення від притягнення до кримінальної відповідальності, що означає відмову від продовження процесу встановлення причетності суб'єкта до факту кримінального правопорушення та збору доказів його винуватості у скоєному діянні [8, с. 117–118, 122; 7, с. 254–255; 15, с. 294]. На нашу думку, остання доктринальна позиція не позбавлена логіки і заслуговує підтримки та схвальної оцінки. З огляду на її подальший розвиток хотілося б зазначити таке.

Ю. В. Баулін, будучи автором зазначеного першого концептуального підходу до розуміння звільнення від кримінальної відповідальності, стверджує, що звільнити особу можна лише від потенційної кримінальної відповідальності, тобто від тієї загрози, яка існує в санкції статті Особливої частини КК України і яка може бути реалізована (індивідуалізована) в майбутньому після скоєння особою злочину в обвинувальному вирокі суду, що не набрав чинності. При цьому науковець зауважує, що початковим моментом потенційної кримінальної відповідальності є день набрання чинності законом про кримінальну відповідальність, а кінцевим моментом – день втрати ним такої чинності. Реалізується така відповідальність виключно в межах конституційних правовідносин [1, с. 35, 42, 60]. Коментуючи таку авторську позицію, зазначимо, що, по-перше, в ній вбачається певне протиріччя, оскільки за її логікою особа може зазнати потенційної кримінальної відповідальності лише після вчинення злочину, тобто в межах кримінально-правових відносин, в яких, до речі, у разі звільнення від кримінальної відповідальності може бути здійснено звільнення її від реалізації потенційної кримінальної відповідальності, що ще не настала. Водночас дослідник наголошує на тому, що потенційна кримінальна відповідальність реалізується в межах конституційних правовідносин. Оскільки це так, то і настати вона може до початку скоєння злочину, а саме з моменту набрання чинності відповідної санкції статті Особливої частини КК України, тобто у даному випадку в межах загальнопопереджувальних кримінально-правових відносин, які автор називає конституційними. Зауважимо, що науковець виключає наявність загальнопопереджувальних кримінально-правових правовідносин, хоча така позиція сумнівна, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 1 КК України.

Ми схильні вважати, що загроза застосування покарання, закріпленого в санкції статті Особливої частини КК України, існує як до скоєння злочину, так і після його скоєння і навіть після фактичної реалізації такої загрози – відбуття покарання, призначеного судом у межах санкції статті Особливої частини КК України. Звідси загроза застосування покарання, по суті, є певним психологічним впливом, який відчуває особа і який здатний забезпечити як її утримання від

скоєння злочину, так і утримання того, хто вже скоїв злочин, від скоєння злочину знову. Очевидно, що такий психологічний вплив забезпечується і у разі звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки після такого звільнення закон про кримінальну відповідальність не втрачає чинності. Інакше кажучи, психологічний вплив діє паралельно з реалізацією цього заохочувального заходу кримінально-правового характеру. Тому те правове явище, яке дослідник іменує «потенційною кримінальною відповідальністю», на наше переконання, насправді є психологічним впливом у межах різних за своїми видами кримінально-правових відносин, виникнення яких обумовлене не лише фактом скоєння злочину. У шанованих нами опонентів може виникнути запитання: «Від якого у такому разі правового явища звільняється особа, яка скоїла злочин?». Відповідаючи на нього, зазначимо, що особа, яка його скоїла, за наявності передбачених законом підстав і умов може бути звільнена або звільняється саме від подальшого її притягнення до реальної кримінальної відповідальності. Нам імпонує позиція цитованих вище науковців, згідно з якою звільнити можна лише від того, що вже настало. Зі змісту п. 14 ч. 1 ст. 3, а також інших окремих положень КПК України, можна дійти висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і яка завершується з набранням обвинувальним вироком суду законної сили. У зв'язку з цим у правоохоронних органів є обов'язок притягнути особу, яка скоїла злочин, до кримінальної відповідальності, а у суду – обов'язок або право за наявності до того встановлених законом підстав і умов не доводити до кінця вже розпочату процедуру притягнення до кримінальної відповідальності, звільнивши тим самим таку особу від остаточного її притягнення до такої відповідальності. Тому під звільненням від кримінальної відповідальності за нормами Загальної і Особливої частин КК України, власне, і варто розуміти саме звільнення від притягнення до кримінальної відповідальності, що означає відмову від подальшого продовження на стадії судового провадження встановлення причетності особи до скоєного злочину та доведення її винуватості у його скоєнні у зв'язку з наявністю передбачених законом для цього підстав і умов відповідно до ст. 44 КК України.

Подібне визначення загального поняття звільнення від кримінальної відповідальності може бути покладене в основу формулювання поняття звільнення від такої відповідальності за скоєння злочину проти встановленого порядку несення військової служби. Але перед тим, як його запропонувати, хотілося б коротко проаналізувати поняття військового злочину та визначитися з конкретизацією переліку тих осіб (спеціальних суб'єктів), які можуть скоїти військові злочини і тим самим бути звільненими від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 401 КК України військовими злочинами визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, скоєні військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Доктринальне визначення поняття військового злочину відрізняється від вищенаведеного його законодавчого визначення, причому єдність думок з цього приводу серед науковців відсутня. Так, на думку В. О. Бугаєва, під військовим злочином має визнаватися винне суспільно небезпечне діяння проти встановленого порядку несення військової служби, скоєне військовослужбовцем або військовозобов'язаним, призваним на навчальні (перевірочні) збори, передбачене і каране за статтями відповідного розділу Особливої частини КК України [2, с. 8]. Є. Б. Пузиревський зазначає, що військовий злочин з огляду на системні параметри означає, по-перше, те, що він являє собою динамічну систему, елементами якої є об'єктний і суб'єктний склади, а також взаємозв'язки і взаємодії, що поєднують учасників конфліктних відносин і в сукупності становлять його зміст;

по-друге, він є елементом більш складної соціальної системи, що поєднує передумови й умови виникнення конфлікту, його прямі та опосередковані результати, механізми запобігання і припинення тощо [14, с. 196]. М. І. Карпенко вважає, що військовим злочином є передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне й кримінально каране діяння (дія або бездіяльність), скоєне спеціальним суб'єктом злочину (військовослужбовцем, а також військовозобов'язаним під час проходження ним навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів чи резервістом під час проходження підготовки або зборів, а також іншою особою, визначеною законом), що порушує встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби [3, с. 67].

Доктринальні визначення поняття військового злочину можна продовжувати і далі, але, зауважимо, що нам імпонує позиція групи тих науковців, які зазначають, що поняття військово-

го злочину як різновиду загального поняття злочину, хоча і включає всі його ознаки (суспільну небезпечність, протиправність, винність, караність), однак має свої особливості, які обумовлені характером військової служби. Такі особливості, зокрема знаходять свій вияв: 1) у спеціальному об'єкті злочину – встановленому законодавством порядку несення або проходження військової служби; 2) у спеціальному суб'єкті злочину – військовослужбовці, а також військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів; 3) у військовій протиправності – визнанні діяння як злочинного тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у розділі XIX Особливої частини КК [9, с. 6–8; 5, с. 8–9]. Тут варто зауважити, що спеціальним суб'єктом військового злочину згідно з ч. 1 ст. 401 КК України є не лише військовослужбовець, а також військовозобов'язаний, а ще й резервіст під час проходження зборів. Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці – особи, які проходять військову службу (до категорії військовослужбовців також прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних силах України); військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час [11]. Крім того, згідно із ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» до військової служби також належить військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки [11]. Відповідно до п. 4.3 Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку військових фахівців за схемою навчання «курсант», приймаються за власним бажанням громадяни України, які здобули повну загальну середню освіту, успішно пройшли вступні випробування та відповідають установленим вимогам проходження військової служби, особи з числа цивільної молоді та ліцеїсти віком від 17 до 21 року, зокрема ті, яким 17 років виповнюється в рік зарахування на навчання [12]. Отже, суб'єктом військового злочину можуть бути також неповнолітні особи-курсанти – курсанти перших курсів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів.

Що стосується проходження зборів, то останні, як уже було зазначено, бувають двох видів – навчальні (або перевірочні) і спеціальні. Час і строки проведення навчальних зборів військовозобов'язаних та резервістів визначаються Генеральним штабом Збройних сил України та органами управління іншими військовими формуваннями відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». У ст. 29 цього законодавчого акта зазначено, що військовозобов'язані (крім резервістів) можуть бути призвані на навчальні збори до п'яти разів строком до двох місяців щоразу, а до перевірочних зборів – строком до 15 днів. У цілому загальний строк зборів під час перебування військовозобов'язаних (крім резервістів) у запасі не може перевищувати 10 місяців. Загальний строк виконання обов'язків служби у військовому резерві не може перевищувати трьох місяців на рік, якщо інше не визначено законом. Крім того, відповідно до ч. 8 ст. 29 цього Закону у разі прийняття Президентом України схваленого Верховною Радою України рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації військовозобов'язані можуть призиватися на спеціальні збори на строк не більше двох місяців [11]. Таким чином, злочини проти порядку несення військової служби – це передбачені розділом XIX Особливої частини КК України суспільно небезпечні винні діяння, направлені проти суспільних відносин, що виникають у процесі проходження служби військовослужбовцями, військовозобов'язаними, резервістами під час проходження навчальних (або перевірочних) і спеціальних зборів, а також курсантами перших курсів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів.

Крім того, варто звернути увагу на те, що звільнення вищезазначених суб'єктів від кримінальної відповідальності є водночас підставою для можливого застосування до останніх заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України. Їх поняття, види, суб'єкти та порядок застосування поряд зі звільненням від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти порядку несення військової служби не є предметом цієї публікації. Тут лише зауважимо, що оскільки застосування заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил Укра-

їни, носить похідний від звільнення від кримінальної відповідальності характер ця обставина дає підстави стверджувати, що такі заходи є невід'ємною складовою розглядуваного правового явища.

З огляду на вищенаведене, на наше переконання, під звільненням від кримінальної відповідальності за скоєння злочину проти встановленого порядку несення військової служби варто розуміти відмову від подальшого продовження встановлення на стадії судового провадження причетності військовослужбовця, військовозобов'язаного, резервіста під час проходження навчальних (або перевірочних) і спеціальних зборів або курсанта першого курсу вищого військового навчального закладу та військового навчального підрозділу вищого навчального закладу до скоєного військового злочину та доведення їх винуватості у його скоєнні, у зв'язку з наявністю передбачених законом для цього підстав і умов відповідно до ст. 44 КК України та право звернення суду до начальника (командира) військової частини (підрозділу), закладу, установи та організації із вимогою про застосування дисциплінарних стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України.

Зі змісту наведеного визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння військового злочину вбачаються такі його особливі ознаки: 1) таке звільнення від кримінальної відповідальності є одним із заохочувальних заходів кримінально-правового характеру; 2) воно здійснюється лише судом на стадії судового провадження і знаходить своє вираження в ухвалі суду; 3) це звільнення являє собою відмову від продовження раніше розпочатої процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності; 4) таке звільнення можливе лише щодо визначеного законом спеціального суб'єкта, а також виключно у разі скоєння ним злочину, передбаченого розділом XIX Особливої частини КК України, за наявності до того встановлених законом підстав і умов; 5) це звільнення являє собою взаємодію суду і командирів військової частини (підрозділу), закладу, установи та організації, внаслідок якої кримінальне провадження щодо визначеного законом спеціального суб'єкта злочину припиняється з nereабілітуючих підстав і такий суб'єкт може зазнати дисциплінарної відповідальності у вигляді певних видів дисциплінарних стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України.

Вищенаведене дозволяє зробити такі **висновки**: 1) звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочину проти встановленого порядку несення військової служби являє собою відмову від подальшого продовження встановлення на стадії судового провадження причетності визначених законом спеціальних суб'єктів до скоєного військового злочину та доведення їх винуватості у його скоєнні, у зв'язку з наявністю передбачених законом для цього підстав і умов відповідно до ст. 44 КК України та право звернення суду до начальника (командира) військової частини (підрозділу), закладу, установи та організації із вимогою про застосування до останніх дисциплінарних стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України; 2) зміст цього екстраординарного виду звільнення від кримінальної відповідальності становить низка специфічних ознак; 3) визначальною серед них є ознака, властивість якої полягає у тому, що звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння військового злочину являє собою взаємодію суду і командирів військової частини (підрозділу), закладу, установи та організації, внаслідок якої кримінальне провадження щодо визначеного законом спеціального суб'єкта злочину припиняється з nereабілітуючих підстав і такий суб'єкт може зазнати дисциплінарної відповідальності у вигляді певних видів дисциплінарних стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 24 с.
3. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна: монографія / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. 340 с.
4. Головки Л.В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве: монографія. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 544 с.
5. Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2015. 20 с.

6. Козубенко Ю.В. Уголовное преследование: опыт комплексного исследования: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006. 259 с.
7. Кримінальне право України. загальна частина: підручник / за ред. Я.Ю. Кондратьєва. Київ: Правові джерела, 2002. 390 с.
8. Куц В.М., Яценко А.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія. Харків: Юрайт, 2013. 328 с.
9. Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків: Харків юридичний, 2006. 172 с.
10. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. 1240 с.
11. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 27.06.2017).
12. Про затвердження Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів: Наказ Міністерства оборони України № 360 від 05.06.2014 р. (в ред. 02.08.2016) / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0704-14> (дата звернення: 27.06.2017).
13. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 / Офіційний веб-сайт. Верховний Суд України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/82F83474EC054657C2257B33004F2F07](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/82F83474EC054657C2257B33004F2F07) (дата звернення: 27.06.2017).
14. Пузиревський Є.Б. Військові злочини як форма кримінального конфлікту. Право і безпека. 2010. № 5. С. 193–197.
15. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 388 с.

УДК 343.9

МОКРЯК М.О.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню методологічних підходів до аналізу засобів масової інформації як кримінологічного феномена на основі адаптування класичних методів кримінологічних досліджень, зокрема якісного та кількісного контент-аналізу, моніторингу та врахування специфіки сфери масової інформації, а також її сучасного стану й тенденцій розвитку.

Ключові слова: методологія, кримінологія, дослідження, контент-аналіз, засоби масової інформації.

Статья посвящена освещению методологических подходов к анализу средств массовой информации как криминологического феномена на основе адаптации классических методов криминологических исследований, в частности качественного и количественного контент-анализа, мониторинга и учета специфики сферы массовой информации, а также ее современного состояния и тенденций развития.

Ключевые слова: методология, криминология, исследование, контент-анализ, средства массовой информации.